

В.В. Лисенкова

Харківська державна академія культури,
кафедра філософії та політології, к. філос. н.

ДО ПИТАННЯ ПРО СОЦІАЛЬНУ АНІЗОТРОПНІСТЬ ФІЛОСОФСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Концепт статті – у доведенні правомірності використання поняття «анізотропність» у системі гуманітарного знання, у тому числі у філософії. Цілий ряд категорій природничих наук, зазнаючи змістових змін, успішно входить у комплекс загальнонаукових таксонів. На думку автора, зазначене поняття може належати до цієї групи. Така необхідність обґрунтовується на прикладі дослідження філософського способу життя, його загальних і часткових особливостей, що гетерогенно виявляються в різні історичні епохи.

Ключові слова: анізотропність, філософський спосіб життя, властивість, рівень, форма.

В.В. Лысенкова

К ВОПРОСУ О СОЦИАЛЬНОЙ АНИЗОТРОПНОСТИ ФИЛОСОФСКОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Концепт статті – в доказательстве правомірности использования понятия «анизотропность» в системе гуманитарного знания, в том числе в философии. Цілий ряд категорій естественных наук, претерпевая существенные изменения, успешно входят в комплекс общенаучных таксонов. По мысли автора, представленное понятие может принадлежать к этой группе. Такая необходимость обосновывается на примере исследования философского образа жизни, его общих и частных особенностей, которые гетерогенно проявляются в разные исторические эпохи.

Ключевые слова: анизотропность, философский образ жизни, свойство, уровень, форма.

V.V. Lysenkova

CONCERNING PROBLEM OF SOCIAL ANISOTROPY OF PHILOSOPHIC MODE OF LIFE

Concept of this article lies in proving rightfulness of the term «anisotropy» in humanities system, philosophy included. A number of categories of natural sciences, undergoing substantial changes, have successfully joined the complex of general scientific taxons. According to the author, this term has a right to belong to this group. Such necessity is based upon the example of studying philosophic mode of life, its general features and particularities, heterogeneously appearing in different historical epochs.

Key words: anisotropy, philosophic mode of life, property, level, form.

Постановка проблеми. Ускладнення громадського життя, дедалі більше нагромадження нерозв'язаних і нерозв'язних проблем, перетворення локальних криз на регіональні, а тепер і на глобальні вимагають інших підходів до аналізу й пошуку виходів із виниклої ситуації.

Турбує те, що все більшою мірою втрачаються гуманістичні засади в самій людині. Вона не вписується своєю недосконалістю в природну гармонію й утворює в ній дедалі серйозніші дисонанси. Агресія, жорстокість, абсолютна зосередженість на собі, ворожість до всього іншорідного, знецінення людського життя, мінімізація відповідальності за вчинене, антиестетичність поведінкових проявів переросли всі прийнятні межі. Необхідні нові засоби пізнання, пошуки кардинально змінених акцентів і шляхів розвитку суспільних відносин, звернення до тих явищ і об'єктів, які раніше байдуже обминали попередники.

На наш погляд, важливим є використання компонентів з арсеналу загальнонаукових таксонів з оновленими ракурсами бачення в застосуванні до гуманітарного знання. Це посилить управлінський вплив на інноватику, забезпечить глибше розуміння соціальних змін, що відбуваються в об'єктивному світі, оскільки він, попри всю розмаїтість своїх проявів, єдиний.

У вивченні настільки мало розробленої теми, якою є філософський спосіб життя, необхідно не тільки використовувати елементи апробованого категоріального апарату гуманітарних наук, але й вишукувати способи застосування інших понять, нові термінологічні можливості, раніше не реалізовані в аналізі суспільних систем. До них ми відносимо категорію анізотропності, що є донині прерогативою природничих наук.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Підходи, запропоновані автором терміна «філософський спосіб життя» Т. Кампанеллою [1, с.143 – 193], цікаві й неординарно ним використані. Але минулі століття накопичили також різноманітну систему прийомів, які можна досить продуктивно застосувати для сучасного розгляду поняття «філософський спосіб життя».

Зміна культурних парадигм, оновлення методологічних параметрів привертають увагу до тих наукових репрезентантів, які дотепер лишалися поза полем зору вчених і можуть бути з успіхом розглянуті в теоретико-пізнавальному обґрунтуванні поняття «анізотропність».

Ми не виявили теоретичних розробок з використання останнього у філософській і науковій літературі. Термін «анізотропність» застосовували доктор філософських наук І. О. Герасимова [2, с.37], доктор психологічних наук А. І. Міракян [3, с.119]. Але при цьому автори не обумовлювали необхідності соціального наповнення цього поняття і в розкритті філософських проблем науки, і в конкретизації єдності матерії і психіки.

Раніше ми вказували на відсутність філософсько-культурологічної апробації поняття «філософський спосіб життя». На наш погляд, передчасне забуття терміна Т. Кампанелли певною мірою спричинилося до дегуманізації суспільного життя й соціальних відносин.

Мета статті конкретизується завданням застосувати категорію «анізотропність» у дослідженні сутності філософського способу життя, обґрунтуванні правомірності такої позиції, наведенні доказів потрібності цього терміна в арсеналі наукових гуманітарних понять.

Термін «філософський спосіб життя», введений у XVI столітті, не викликав інтересу у філософів наступних поколінь. Настільки яскраве відмежування виразно підкреслило його ціннісне котирування. Зміна століть мала зорієнтувати увагу наукової й філософської рефлексії на значущість цього факту. Але й того дотепер не сталося. Щоб усунути виниклий нонсенс, об'єктивно необхідний пошук оновленого арсеналу засобів його осмислення. Історичний хід життя суспільства наступних століть продемонстрував, що розроблений Т. Кампанеллою термін не поширився і не впровадився в тканину препаративаних соціальних явищ, тому що політичний, юридичний, економічний, соціальний устрій мав кардинально інші критерії свого функціонування, ніж проголошені славетним італійцем.

Подані ним параметри філософського способу життя були принципово неприйнятними ані в аграрному, ані в індустріальному, ані в постіндустріальному, ані в інформаційному суспільствах.

Захопленість філософським пошуком Т. Кампанелли, який двадцять сім років просидів у в'язниці, абсолютизувала можливості людства жити за канонами філософського способу життя. Проте загальнопоширена влада повсякденності в житті людей показує, що більша частина людства і на нинішньому етапі відкидає ціннісний зміст такого явища. У зв'язку з цим ми в статті розглядаємо філософський спосіб життя тільки стосовно життєдіяльності професіональних філософів, мислителів і мудреців. Нагадаємо, що в попередніх статтях ми подали розуміння філософського способу життя

як системи методів і форм організації життєвих і творчих процесів мислителя, спрямованої ним на пошуки істини, формування та поширення філософської культури.

Вивчення доленосних перипетій багатьох філософів, мислителів показало єдність основних світоглядних принципів, виявлених ними у творчому подвижництві, довічну вірність пошукові істини. І це при тому, що умови існування в усіх були різними. Особливості історичних періодів розвитку суспільства також кардинально відрізнялися. Не були однаковими соціальне походження, освіта й виховання, вихідне і подальше матеріальне становище. У більшості з них життя насичене не тільки драматизмом, але й трагізмом аж до ранньої смерті. Треба також відзначити, що вони розробляли різноманітні теми, часто не сприймали теоретичних позицій колег, критикували розробки один одного. Проте всі прагнули якнайбільше зробити корисного для людства, підняти його рівень культури, збільшити його інтелектуальний і культуротворчий потенціал, посилити можливості вдосконалення процесів життєдіяльності соціуму.

Ці часто різнополярні параметри життя й творчості філософів можуть бути позначені єдиним поняттям «анізотропність». Підставою для цього висновку є такі константи: 1) робота в багатьох філософських напрямках; 2) соціальна різностатусність; 3) неоднакові орієнтири в захисті соціальних інтересів; 4) за умов постійного переслідування влади – відмінність особистих доль (від ув'язнень, катувань, еміграції тощо до спалення на вогнищах). Але при цьому: 1) існує єдина ціннісно-світоглядна основа для забезпечення суспільного прогресу; 2) є прагнення розв'язувати й надалі усувати суперечності в соціумі; 3) важливою є загальна аксіологічна основа вірності красі істини; 4) наявний творчий підхід до пошуку вирішень для людства; 5) часто простежується довічна вірність ідеалам і принципам, що на кожному етапі історії є надзвичайно клопітним і небезпечним.

Для поглиблення наших позицій важливо розглянути трактування категорії «анізотропність» у провідних енциклопедичних виданнях. Так, у словнику 2001 року тлумачення таке: анізотропність (від грецького *anisos* – нерівний і *tropos* – напрямок) – характеристика різних тіл, різна характеристика властивостей, що виявляється в різних напрямках по-різному [4, с. 37]. Аналогічними є визначення в інших джерелах [5, с. 14; 6, с. 49; 7, с. 57; 8, с. 28; 9, р. 12; 10, р. 237]. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що існує досить схоже трактування поняття «анізотропність» у всіх перелічених виданнях. У визначеннях зроблено акцент на існуванні різномісних властивостей у разі модифікації напрямків. При цьому об'єкт залишається самототожним, тобто не припиняє відповідати своїй сутності. Категорія «анізотропність» дозволяє в процесі наповнення її соціальним змістом конкретизувати різнорівневі, різноспрямовані впливи на утворення, характерні здебільшого для суспільної сфери як вищого рівня розвитку матеріального світу.

На наш погляд, особливо результативним є використання цього поняття в людинознавстві, де йдеться про особистісні, психологічні, соціальні та інші відмінності буттєвих позицій індивідів у їхній постійній взаємодії в гетерогенних напрямках діяльності та стосунків. У нашому дослідженні його застосування заслуговує на особливу увагу у зв'язку з тим, що ми звертаємося до філософського способу життя геніїв і великих талантів. Їхня відданість філософії унікальна, їхнє прагнення наблизити творчу думку до природи людей похвальне, їхній власний великотрудний шлях до вершин філософських істин і мудрості вражає жертівністю, їхня настанова не зраджувати себе, незважаючи ні на що, викликає глибоку повагу. А суспільство на всіх історичних етапах за прихильність цих людей до найпрекраснішого зі знань – філософського – безжально карало.

Вольтер говорив, що філософові обов'язково потрібно мати дві-три нори, куди можна сховатись у разі переслідування влади. Йому щодо цього було легше, ніж іншим – менш заможним. Придбані два замки, розташовані поряд біля швейцарсько-французького кордону, дуже в цьому допомагали. Побачивши з вікон французького замку непроханих вершників, він темними алеями швидко прямував до державного кордону та опинявся у

своєму швейцарському маєтку. Але не всім так спритно вдавалось уникати постійних переслідувань.

Ідею анізотропності стосовно філософського способу життя поглиблюють характеристики життєвих колізій Д. Дідро. Повна пригод доля блискучого стиліста, одного з найосвіченіших людей свого часу, виявляє його прихильність до великих ідей. До того як йому виповнилося 34 роки – «вік розуму», коли він став головним редактором Великої французької енциклопедії, – мислитель уже зазнав нещастя: батьки відсторонилися від нього, соромилися його діяльності, дві його книги кати за рішенням церковного суду спалили на вогнищі, матеріальне становище сім'ї було злиденним. Переповнений невідкладними щоденними справами його спосіб життя (написання власних статей, бесіди з колегами щодо поданих матеріалів, редагування й коректура текстів, постійні суперечки з видавцями, виснажливі фінансові проблеми) – усе це було надзвичайно втомливим. Відсутність таких речей, як-от: необхідний відпочинок, спілкування з родиною, відчуття безпеки – позбавляла його здоров'я. З сумним оптимізмом він констатував, що ніколи не буває так погано, щоб не було ще гірше. Надзвичайний трудівник із титанічною працездатністю, величезною відповідальністю перед наукою та майбутнім Франції, він разом із колективом однодумців здійснював битву проти пут і догм середньовіччя, кріпосництва та засилля церкви. Друзі критикували його за недипломатичність і різкі вислови на адресу ворогів Просвітництва. Дивовижно, що за таких умов, як постійна загроза страти, деякі люди надавали подвижникові філософії й науки суттєву допомогу. Після виходу першого та другого томів цензура вирішила вилучити всі видання й зробити обшук у квартирі. У ці дні Дідро загрозували в'язниця та смертний вирок. Передплатники, довідавшись про очікуваний арешт видання, протягом дня викупили всі томи. Але Дідро був надзвичайно пригнічений ще й тим, що не встигне «підготувати» свій кабінет до приходу поліції. І раптом він одержав пропозицію від головного цензора країни, який приймав рішення про конфіскацію Енциклопедії, таємно сховати всі папери в того вдома, де їх точно не шукатимуть. Друга катастрофічна ситуація, пов'язана з його надзвичайно скрутним становищем, була розв'язана бажанням Катерини II викупити особисту бібліотеку енциклопедиста й виплачувати Дідро довічну зарплату як бібліотекареві. Одночасно було запропоновано продовжувати друкувати всі інші томи словника в Росії. Цей великодушний реверанс російської імператриці не тільки заявив про неї як про освічену володарку, але й протверезив до якогось часу французький уряд. Слід відзначити, що про подібні дива в житті інших філософів ми чули не так часто, натомість маємо дуже велику кількість зовсім інших, драматичних і трагічних прикладів.

У колі французьких енциклопедистів інтенсивно працювали сто вісімдесят три різні за характером і життєвими позиціями мислителі. Коли почалися засудження, образи, погрози, ворожа критика, Д'Аламбер – член Французької академії наук, видатний математик, кабінетний учений, людина з чітким і конкретним мисленням – відразу вийшов зі складу редакції, не витримавши пресингу. Вольтер, який написав в Енциклопедію понад п'ятдесят статей, звернувся до Д'Аламбера з проханням не піддаватися тискові ворогів, не залишати соратників, але не зустрів розуміння. Сам же великий антиклерикал продовжував виявляти кмітливість і вигадку, рятуючись від переслідувань і вогнища. Ніхто з енциклопедистів не зрадив своїх поглядів під загрозою розправи, але поступово з редакції пішли всі. Дідро залишився на самоті й останні тринадцять років закінчував видання без суттєвої допомоги однодумців.

Таким чином, виявлено різні способи й форми поведінки найосвіченіших людей свого часу. Під тиском реальної небезпеки вони яскраво виявили різні рівні стресостійкості, але не знецінили своєї великої мети й покликання, не зрадили свого «Я» [11, с. 332, 333].

Отже, деякі наведені приклади виявили анізотропність філософського способу життя цілого ряду мислителів. Життєвий шлях інших так само характеризує вияви анізотропності: у знатності (Платон, Геракліт) і незнатності (Епіктет, Сократ,

Т. Кампанелла); в інтравертності (А. Шопенгауер, Ф. Ніцше) й екстравертності (Сократ, Діоген Синопський); у пріоритеті інтересу до загадок Всесвіту (елеати, мілетці, І. Кант, Піфагор, Г. Галілей) і складнощів природи людини та суспільства (софісти, Сократ, Платон, Аристотель, І. Франко, Леся Українка); у рівні здобутої освіти (сприятливий полюс – Ф. Бекон, Вольтер, Л. Вітгенштейн, Емпедокл, Г. Сковорода та ін.; інший – Т. Кампанелла, Сократ); у вихованні в щасливій родині (Платон, Аристотель) чи за умови нестачі родинного затишку (І. Франко, Г. Сковорода, Сократ, Т. Шевченко). Можна навести полярні відомості про здоров'я (слабке в І. Канта, Ф. Ніцше, Лесі Українки, І. Франка, Т. Шевченка і відмінне в Піфагора, Сократа, Платона); матеріальне становище (були багатими Ф. Бекон, Геракліт, Платон, Марк Аврелій, заможними – Т. Мор, Демокрит, бідними – Д. Дідро, Сократ, В. Белінський, М. Добролюбов, К. Рилєєв). Одні закликали філософів вести активне суспільне життя й демонстрували вірність цьому принципу (Л. Кар, Д. Локк, Вольтер, Монтеск'є), інші стверджували необхідність соціальної непомітності (Епікур, І. Кант, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер). Працювали в руслі релігійної філософії Фома Аквінський, П. Флоренський, Г. Сковорода, М. Бердяєв, В. Соловйов, С. і Є. Трубецькі та ін. [12, с. 538, 539; 13, с. 343 – 353]. Натомість яскрава антиклерикальність була властива Вольтерові, Г. Галілею, М. Копернику, Д. Дідро, К. Гельвецію, Л. Фейєрбаху та багатьом іншим; Ф. Ніцше, З. Фрейд, Е. Фромм, А. Камю, Ж. П. Сартр проголошували атеїзм.

За ступенем трагізму життєвого шляху теж простежується полярність. Було спалення на вогнищі Дж. Бруно, муки, катування й знущання у в'язниці з Т. Кампанелли, заслання й каторга Т. Шевченка, убивство Сократа, самогубство Аристотеля, Дельоза, приниження поставленого на коліна перед судом інквізиції сивчолого Галілея й довічне стеження за ним і родиною. Водночас сповнені драматизму й труднощів, але без трагічної розв'язки життя Платона, Монтеня, Ф. Бекона та ін. Разом із тим, спільним для них усіх були сталість творчого пошуку, креатив, подвижництво, тверда підпорядкованість філософським завданням, переконаність у продуктивному розвитку суспільства й можливостях удосконалення людини.

Способу життя філософів не були властиві хаотичність, неорганізованість дій і безцільність проведення часу. Вони берегли кожну хвилину, всі зусилля спрямовували на обмірковування важливих проблем. Більшість мислителів аскетично відсторонювалися від повсякденних ситуацій і розв'язували їх тільки у випадках крайньої потреби. Типова для них поліструктурність буттєвого шляху, філософського образу та стилю життя виявлялася в інтенсивному, цілеспрямованому пошуку істини, плідній викладацькій діяльності, продуктивній роботі в наукових часописах, виданні філософських творів, змістовному творчому спілкуванні з колегами, науковому листуванні, участі в роботі конференцій і симпозіумів.

Використання поняття «анізотропність» для аналізу життєдіяльності теоретиків філософських таємниць виявляє об'єктивну необхідність філософізувати мислення людства, змінити його спосіб життя шляхом відходу від усевладдя повсякденних норм для збільшення гармонійності соціальних процесів, гуманізації системи цінностей, усунення негативних акцентів у спілкуванні й стосунках. Стосовно філософського способу життя поняття анизотропності висвітлює гетерогенність виявів інтелектуальної універсальності гігантів думки, підкреслює ступінь невичерпної напруженості гносеологічного пошуку, поліпарадигмальність евристичних знахідок, а також показує, що один і той самий соціальний час породжує різні світоглядні оцінки, нетотожний поведінковий репертуар, але при цьому концентрує увагу мислителів на необхідності сприяти постійному збільшенню ККД людського знання, створенню атмосфери творчого збагнення.

Критеріальні підстави обґрунтованості адаптації поняття «анізотропність» у розгляді особливостей соціальних процесів і конкретизації ознак філософського способу життя базуються на умові достатності його істотних властивостей [14, с. 362]: 1) наявність різноманітних напрямів у соціумі, до яких залучений мислитель (політика, наука,

мистецтво, лікування, філософія тощо); 2) існування єдиної основи філософського способу життя – підпорядкування всього буття творчому розвитку філософського й наукового знання; 3) прояв різнорідних персональних особливостей. Ці показники, на наш погляд, дозволяють вести мову про обґрунтованість соціальної категоризації поняття «анізотропність» стосовно оцінки філософського способу життя.

Висновки. Видається, що представлені матеріали дають можливість відзначити соціальну анізотропність філософського способу життя і продовжити дослідження у цьому напрямі. Констатуємо, що філософський спосіб життя має загальну для всіх мислителів основу у вигляді зміни конкретно-історичної типовості: філософський спосіб життя періоду рабовласництва відмінний від середньовічного, епохи Відродження, капіталістичного і т. д. І навіть живучи в один і той самий історичний час, філософи виявляли індивідуальність не тільки у творчості, але й у способі життя. Ніхто з них не корився юрбі, не зраджував свого життєвого призначення. Усі прагнули сприяти пробудженню високого інтелекту й самосвідомості людства, піднесенню значущості моральних основ суспільства, розуміючи, що розкладання соціальних підвалин починається з ігнорування ролі моралі. А далі йдуть падіння, знищення системи цінностей, катастрофічні втрати в комплексі суспільних відносин. Ці особистості не жаліли для збереження високого морального рівня людства свого життя і про інше не мріяли.

Перелік посилань

1. Кампанелла Т. Город Солнца / Т. Кампанелла. – М.: Худ. лит., 1971. – 495 с.
2. Герасимова И.А. Философия науки: учебное пособие / И.А. Герасимова. – М.: РГУ нефти и газа им. И.М. Губкина, 2003. – 142 с.
3. Миракян А.И. Контуры трансцендентальной психологии. Кн.1. / А.И. Миракян. – М.: Институт психологи РАН, 1999. – 327 с.
4. Новый иллюстрированный энциклопедический словарь. Большая Российская энциклопедия / Под ред. В.С. Коснова. – М.: Науч. изд-во, 2001. – 911 с.
5. Філіпюк Т. Російсько-український медичний словник: близько 15000 слів / Т. Філіпюк, Я.-Р. Федорів, Н. Скорейко. – Львів: Світ, 2002. – 196 с.
6. Новый англо-український медичний словник: близько 75 000 термінів / За ред. В.Л. Ривкін, М.С. Бенюмович. – К.: Арії, 2007; М.: РУССО, 2004. – 783 с.
7. Тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. Л.П. Коврига, Т.В. Ковалева, В.Д. Пономаренко. – Х.: Белкар-книга, 2005. – 800 с.
8. Червяк П.І., Захараш М.П. Російсько-український медичний словник / П.І. Червяк, М.П. Захараш. – К.: Видавництво «Генеза», 1997. – 617 с.
9. Gulko R.M. Explanatory dictionary of botany / R.M. Gulko. – Vinnytsya: Nova knyha, 2006. – 224 с.
10. Dorland's illustrated medical dictionary / W.B. Saunders. – Philadelphia, London, Toronto: Press, 1994. – 1939 p.
11. Краузе Т. Мироздание. Истоки знаний и диалектика сознания / Т. Краузе. – Х.: Изд-во ТАЛ «Слобожанщина», 2005. – 536 с.
12. Ждан А.Н. История психологии: от античности до наших дней / А.Н. Ждан. – М.: «Академический проект», 2004. – 576 с.
13. Великие мыслители XX века / Автор-сост. А. Логрус. – М.: Мартин, 2002. – 512 с.
14. Философия: энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.